

РОЗДІЛ 3

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-12/11>

ДОГОВІР КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ

THE CONTRACT OF SALE THROUGH THE PRISM OF RIGHTS PROTECTION

Деледівка С.Г., д.філос. в гал. права,
докторант

Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет»
orcid.org/0009-0009-6597-1856

У статті досліджується інститут договору купівлі-продажу в аспекті способів захисту прав його сторін. Стверджуються, що сторонам договору купівлі-продажу притаманні такі способи захисту прав: визнання правочину недійсним; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна та припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; визнання відсутності права або кореспондуючого йому обов'язку; визнання права власності. Окремо зазначається, що інші загальні способи захисту прав, в тому числі такий, як відновлення становища, яке існувало до порушення, поглинаються більш спеціальними і характерними саме для договору купівлі-продажу способами захисту прав.

Констатовано, що видами примусу до виконання обов'язку в натурі в договорі купівлі-продажу є такі позовні вимоги як зобов'язання контрагента за договором передати товар та витребування конкретних одиниць такого товару. Розмежування цих способів захисту прав здійснюється в залежності від предмету відповідного договору, визначеного родовими або індивідуальними ознаками.

Зазначено, що наразі за останніми позиціями судової практики примус покупця до прийняття товару кваліфікується як неналежний та неефективний спосіб захисту, а правильним варіантом способу захисту прав продавця в даному випадку є вимога про стягнення вартості переданого товару.

Також в статті проводиться розмежування таких способів захисту як примусове виконання обов'язку та відшкодування збитків, які відрізняються відповідним предметом доказування та іншими самостійними юридичними ознаками. Робиться висновок про відсутність застосування на практиці у відносинах купівлі-продажу таких способів захисту як визнання права власності та визнання відсутності прав, вказується на суттєвий потенціал таких способів захисту сторін договору та надаються відповідні рекомендації теоретичного та практичного характеру.

Ключові слова: договір купівлі-продажу, договірні способи захисту прав, класифікація способів захисту прав, належний та ефективний спосіб захисту.

This article examines the contract of sale in the context of legal remedies available to the parties. It is asserted that the parties to a contract of sale may invoke the following remedies: declaring the transaction invalid; specific performance of obligations; modification or termination of the legal relationship; compensation for damages and other forms of pecuniary compensation; recognition of the absence of a right or corresponding obligation; and recognition of ownership rights. The article further notes that other general remedies, including the restoration of the status quo ante, are often subsumed by more specific and contract-appropriate remedies inherent to sale agreements.

It is established that specific performance in sale contracts encompasses claims such as compelling the counterparty to deliver the goods and vindicating specific items of such goods. The distinction between these remedies depends on whether the subject matter of the contract is defined by generic or individual characteristics.

According to recent developments in judicial practice, compelling the buyer to accept the goods is now classified as an improper and ineffective remedy. The appropriate remedy for the seller in such cases is a claim for payment of the price of the delivered goods.

The article also distinguishes between the remedies of specific performance and damages, emphasizing their distinct objects of proof and legal nature. It is concluded that remedies such as recognition of ownership and recognition of the absence of rights are not commonly applied in sale contracts. However, the author identifies their significant potential for protecting the parties' rights and provides both theoretical and practical recommendations in this regard.

Key words: contract of sale, contractual remedies, classification of legal remedies, proper and effective remedy.

Постановка проблеми. Договір купівлі-продажу і як інститут цивільного права, і як юридичний факт виникнення договірної зобов'язання, і як саме юридичне зобов'язання, і як інші правові феномени розглядався багатьма науковцями і практиками в численних монографіях, підручниках, коментарях цивільного законодавства, поточних та спеціальних дослідженнях.

Однак безпосередньо способам захисту прав учасників або, більш точно, сторін цього договору, приділялась недостатня увага. З моменту формування в 2018 році Верховного Суду відбулась певна зміна парадигми в способах захисту цивільних прав, в тому числі через запровадження таких категорій як належність та ефективність способів захисту. Розвиток цих категорій зумовив певну зміну

практики правозастосування в частині матеріально-правових і процесуально-правових наслідків невірної вибору способу захисту права, аж до самодостатньої підстави для відмови в задоволенні позову.

Аналіз досліджень і публікацій. В науці цивільного права договір купівлі-продажу досліджували такі науковці як В. І. Борисова, С. Я. Вавженчук, О. О. Кот, Р. А. Майданик, Ю. В. Мартинюк, М. Д. Пленок, Р. О. Стефанчук, Р. Ю. Ханик-Посполітак, Р. Б. Шишка та інші науковці. Однак як було вказано вище, постійна зміна підходів в практиці правозастосування в частині захисту прав учасників правовідносин, вибору належних і ефективних способів такого захисту, впливає і на реалізацію прав та обов'язків у відносинах купівлі-продажу. Зазначене

потребує проведення відповідних теоретичних та практичних досліджень в царині реалізації захисту прав сторін договору купівлі-продажу, як найбільш застосованої правової договірної конструкції в цивільному праві України.

Метою даної статті є аналіз основних наукових поглядів та правових позицій Верховного Суду на проблему способів захисту права в правовідносинах, що випливають з договору купівлі-продажу, виокремлення їх переліку та дослідження особливостей їх застосування в аспекті належних і ефективних способів захисту права, а також формулювання відповідних висновків дослідження.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає Р. О. Стефанчук, договір купівлі-продажу є одним з найдавніших, а відповідно, й одним з найбільш застосованих правових договірних конструкцій в цивільному праві [6, с. 7]. Розповсюдженість цього виду договору, його широке застосування як сфері підприємницької діяльності, так і на побутовому рівні зумовлює необхідність ретельного дослідження захисту прав його учасників, в тому числі вибору способів такого захисту, які дозволяють в повному обсязі захистити порушене право.

Автором в інших роботах вже проводився аналіз відповідних наукових публікацій з виокремленням переліку способів захисту прав в договірних відносинах. Не вбачаючи за необхідне повторювати минулі обґрунтування, варто навести відповідний перелік, зокрема: визнання правочину недійсним; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна та припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; визнання відсутності права або кореспондуючого йому обов'язку; визнання права власності. Окремо зазначалось, що останній спосіб захисту прав може застосовуватись в договірних правовідносинах переважно як допоміжний спосіб захисту. Всі зазначені способи захисту прав притаманні і сторонам договору купівлі-продажу.

Такий спосіб захисту прав, як відновлення становища, яке існувало до порушення, хоча і має доволі загальні та універсальні характеристики, тобто застосовність до різних видів правовідносин, на переконання автора має переважне застосування в речово-правових спорах, хоча і відноситься деякими науковцями саме до договірних. Зокрема такої позиції дотримуються Т. В. Боднар [1, ст. 113], О. О. Кот [7, ст. 14], Ю. В. Мартинюк [9, ст. 119] та деякі інші вчені. В цілому підтримуючи аргументацію вказаних науковців, варто зазначити, що відновлення становища поглинається більш спеціальними і характерними саме для договірних відносин, способами захисту прав. Поділ способів захисту на загальні і спеціальні в договірних відносинах підтримується також і О. О. Котом [9, ст. 15].

Такий спосіб захисту прав як визнання договору недійсним має широку сферу застосування, різноманітні підстави такого застосування та їх законодавчі та нормативні джерела, тому потребує окремого аналізу і характеристики. В науці цивільного права серед сучасних досліджень цього важливого з теоретичної та практичної сторони питання можна виділити докторську дисертацію Р. І. Ташьяна «Недійсність правочинів в цивільному праві», в якій з максимального повнотою викладена сучасна проблематика відповідного предмета дослідження. В роботі в тому числі надана юридична характеристика визнання недійсним правочину як способу захисту права, зазначено, що відповідний вид позову є самостійним видом позову, який може бути названий негайним, що відповідає його сутності та призначенню, виокремлено види таких позовів, як способів захисту права [16, с. 290].

Спеціальний характер такого способу захисту прав як примус до виконання обов'язку в натурі, його належність та ефективність має місце в правовідносинах купівлі-продажу, в яких предметом є переважно рухомі речі. Так, зокрема в силу ч. 2 ст. 665, ст. 620 Цивільного кодексу України [17], при відмові продавця передати товар,

покупцю надається право вимагати його передавання відповідно до умов зобов'язання. Такі ж саме вимоги, а саме вимоги щодо передавання товару покупцеві може заявляти у випадках порушення умов щодо кількості товару за ч. 1 ст. 670 ЦК України, вимагати передавання товару у належних тарі і упаковці згідно ч. 1 ст. 686 ЦК України та в інших випадках порушення договірних зобов'язань продавцем.

За певних визначених обставин правильним формулюванням позовних вимог і, відповідно, належним і ефективним способом захисту права буде вимога *щодо зобов'язання контрагента* за договором передати товар. Ця вимога буде виконуватись за порядком, передбаченим ст. 63 Закону України «Про виконавче провадження», а саме – виконання рішень немайнового характеру, за якими боржник зобов'язаний вчинити певні дії [2]. Цей вид позовних вимог або спосіб захисту права більш притаманний товару, який визначений родовими ознаками або певний визначений за номенклатурою кількості товару з індивідуальними ознаками. Там де предметом договору купівлі-продажу є одна або декілька індивідуалізованих речей, більш оптимальним способом захисту прав стане вимога про витребування конкретних одиниць такого товару. Остання вимога буде виконуватись в порядку, що передбачений ст. 60 Закону України «Про виконавче провадження» – *передача стягувачу предметів, зазначених у виконавчому документі*.

Зазначені позиції про використання саме таких, а не інших вимог, обумовлюються наступними міркуваннями. Є загальновідомою теза, що саме судове провадження має сенс лише в тому випадку, якщо судове рішення за результатами його завершення виконується в повному обсязі, а порушені права відповідно поновлюються. В іншому разі всі реалізовані процедури перетворюються на декларацію. В аспекті виконання заявлених в судовій справі матеріально-правових вимог, яким в процесуальному плані відповідає така категорія як предмет позову, визначальним є порядок, передбачений законом для тих або інших видів виконання.

Стаття 60 Закону України «Про виконавче провадження» передбачає процедуру передачі стягувачу предметів, зазначених у виконавчому документі, вилучення таких предметів у боржника, передачі їх стягувачу, фіксації відсутності або знищення цього предмета з відповідним документальним оформленням, в тому числі для цілей подальшої зміни способу і порядку виконання. Тобто в даному випадку закон встановлює чітку завершену процедуру захисту порушених прав шляхом застосування примусу до виконання зобов'язання продавця передати річ, визначену індивідуальними ознаками. Саме цей порядок є більш прийнятним і застосованим саме для цього предмету договірних зобов'язань.

Що стосується речей, визначених родовими ознаками, то очевидно, що тут не можна вести мову про визначення таких речей у виконавчому документі для цілей їх передачі. Процедура примусового виконання такого рішення, що врегульована ст. 63 Закону, передбачає надіслання виконавцем боржнику вимог щодо передачі стягувачу відповідної кількості речей, перевірку виконання, у випадку відсутності виконання і можливості виконати рішення без участі боржника здійснити заходи примусового виконання, а у випадку неможливості виконання без участі боржника – ініціювати порушення відповідного кримінального провадження.

Вищезазначені вимоги, а саме про зобов'язання контрагента за договором передати товар та про передачу стягувачу предметів, зазначених у виконавчому документі, можуть потенційно повністю захистити порушене право і остаточно врегулювати всі спірні відносини. Однак якщо предметом договору є нерухоме майно, визначені вище способи способи захисту прав мають певну специфіку

і істотні відмінності. Інші відмінності мають місце стосовно об'єктів незавершеного будівництва, а також інших об'єктів, які не мають матеріальної субстанції, однак це має бути предметом окремого дослідження.

Продовжуючи юридичну характеристику такого способу захисту прав як примус до виконання обов'язку в договорі купівлі-продажу є необхідність відмітити і інші специфічні аспекти. Одним з основних обов'язків покупця крім оплати товару є обов'язок щодо його прийняття шляхом вчинення відповідних юридичних і фактичних дій, без виконання яких договірне зобов'язання не може бути припинене його належним виконанням. Так, відповідно до ч. 1 ст. 689 ЦК України покупець зобов'язаний прийняти товар, крім випадків, коли він має право вимагати заміни товару або має право відмовитися від договору купівлі-продажу. Цілком логічним з урахуванням змісту цієї норми є можливість пред'явлення позовної вимоги про зобов'язання покупця прийняти товар, тобто застосування такого способу захисту як примус до виконання обов'язку в натурі. До недавнього часу судова практика допускала такі позовні вимоги, кваліфікуючи відповідний спосіб захисту прав як належний і ефективний. Однак з прийняттям Великою Палатою Верховного Суду постанови від 11 вересня 2018 року у справі № 905/1926/16 ситуація в правозастосуванні кардинально змінилась.

Зокрема судовою колегією було зазначено, що вимоги про оформлення та підписання акта приймання-передачі товару є неналежним способом захисту, оскільки продавець (постачальник) товару має право пред'явити позов про стягнення заборгованості за поставленим товар і в спорі про стягнення належними та допустимими доказами довести факт поставки товару відповідного обсягу та вартості. Оцінюючи належність обраного позивачем способу захисту та обґрунтовуючи відповідний висновок, судам слід виходити із його ефективності, і це означає, що вимога на захист цивільного права має відповідати змісту порушеного права та характеру правопорушення, забезпечити поновлення порушеного права, а у разі неможливості такого поновлення – гарантувати особі можливість отримання нею відповідного відшкодування [11].

Про категорію ефективності способу захисту прав, його позитивні та негативні наслідки автор зазначав в інших дослідженнях [3, ст. 93], однак в даному випадку варто зазначити, що в даній справі ВП ВС продемонструвала на практиці повне врахування таких принципів як принципи процесуальної економії та найбільш повного захисту права. Дійсно, саме по собі зобов'язання підписати акти прийому-передачі, або іншими словами примус до прийняття товару не призведе до повного захисту прав, оскільки і такий повний захист, і припинення двостороннього зобов'язання виконанням можливі після оплати товару покупцем, в тому числі в примусовому порядку. Таким чином, вимога щодо *примусу покупця до прийняття товару* наразі визнається неналежним і неефективним способом захисту права, а правильним способом захисту прав продавця на отримання оплати за поставлений товар має бути вимога про її стягнення.

Не зовсім вдалим є законодавче регулювання прав і обов'язків сторін при здійсненні попередньої оплати товару. Так, ч. 1 ст. 693 ЦК України передбачає право продавця у випадку невиконання покупцем обов'язку з попередньої оплати товару скористатися правомочностями, передбаченими ст. 538 ЦК України, тобто зупинити виконання зустрічного обов'язку щодо передачі товару або відмовитися від договору. До недавнього часу судова практика використовувала обмежене тлумачення цієї норми і не допускала можливості пред'явлення продавцем вимог щодо стягнення попередньої оплати товару.

Відступаючи від попередніх правових позицій судова колегія КГС ВС в постанові від 18.08.2023 року у справі № 927/211/22 зазначила, що таке тлумачення приписів

ч. 3 ст. 538 ЦК є помилковим, оскільки ця норма спрямована на захист інтересів насамперед постраждалої від невиконання договору сторони, яка має право (а не зобов'язана) зупинити виконання свого обов'язку або відмовитися від його виконання у разі порушення або очікуваного порушення свого зобов'язання з боку іншої сторони. Відповідно до наведених вище приписів чинного законодавства продавець, який не отримав попередню оплату за товар, який ще не перейшов у власність покупця, має право скористатися одним із наступних способів захисту: 1) стягнути суму попередньої оплати відповідно з умовами договору і продовжувати виконувати договір; 2) розірвати договір та вимагати компенсації збитків [13].

Отже зміна практики правозастосування з боку КГС ВС наразі дозволяє продавцю вибирати альтернативні способи захисту прав, зокрема скористатися таким способом як примус до виконання обов'язку в натурній шляхом стягнення з покупця суми попередньої оплати.

Такий спосіб захисту прав як відшкодування збитків та інші види відшкодування майнової шкоди, тобто стягнення штрафу, пені та інших можливих штрафних санкцій і в договірних зобов'язаннях загалом, і у відносинах купівлі-продажу найбільш рел'єфно можуть бути охарактеризовані шляхом їх порівняння з іншим договірним способом захисту права, зокрема таким як примус до виконання обов'язку в натурі. Так КГС ВС в постанові 21 липня 2022 року у справі № 922/3308/20 відмовляючи в задоволенні позову субпідряднику до генпідрядника про стягнення вартості виконаних робіт, заявлених як відшкодування збитків, сформулював наступну правову позицію.

Зазначений спосіб захисту (примусове виконання обов'язку в натурі) застосовується в зобов'язальних правовідносинах у випадках, коли особа зобов'язана вчинити певні дії щодо позивача, але відмовляється від виконання цього обов'язку чи уникає його. Такі способи захисту, як примусове виконання обов'язку в натурі та відшкодування збитків (упущеної вигоди), мають різну правову природу, правове регулювання, а отже й предмет доказування, обсяг процесуального доведення, що пов'язане насамперед із тим, що заборгованість за договором стягується за правилами щодо виконання договірних зобов'язань, а збитки – відповідно до правил про відшкодування. Отже, у зв'язку з обранням субпідрядником неефективного способу захисту порушеного права, який не відповідає змісту порушеного права, характеру його порушення та спричиненим цим діянням наслідкам, що є самостійною та достатньою підставою для відмови в позові, у задоволенні зустрічного позову слід відмовити [14].

І. В. Спасибо-Фатєєва проводячи аналіз цивільно-правової відповідальності (до якої відносяться відшкодування збитків та інші види відшкодування майнової шкоди) шляхом її порівняння з іншими схожими цивільно-правовими явищами зазначає, що цивільно-правова відповідальність відрізняється від категорії захисту, яка не завжди полягає у притягненні до відповідальності і понесенні порушником додаткових втрат. Також відсутність таких негативних майнових наслідків відрізняє цивільно-правову відповідальність від цивільного обов'язку, оскільки перша завжди є додатковим обов'язком для порушника [2, ст. 21].

Відзначаючи важливість розмежування юридичних ознак захисту та цивільно-правової відповідальності в аспекті застосування таких способів захисту сторін договору купівлі-продажу як відшкодування збитків та інших видів відшкодування майнової шкоди необхідно відмітити наступне. По-перше, цей спосіб захисту істотно відрізняється від примусу до виконання договірних зобов'язань за ознаками, вказаними вище. Зокрема відшкодуванню збитків, як одному з видів цивільно-правової відповідальності, притаманні відмінні від основного зобов'язання інші негативні наслідки в частині додаткового обов'язку, позбавлення права тощо. При застосуванні

примусу до виконання обов'язку ці негативні наслідки відсутні. По-друге, цим способом захисту (які відносяться до відповідальності) має відповідати власний предмет доказування. Для відшкодування збитків – протиправність поведінки іншої сторони, наявність шкоди, причинний зв'язок між збитками і шкодою, а також вина особи, яка презюмується. Для стягнення пені, штрафу та інших санкцій – протиправність та передбачена в законі або договорі можливість їх стягнення. Предметом доказування при примусовому виконанні договірних зобов'язань є умови укладеного договору і їх порушення однією із сторін.

Зміна та розірвання договору як способи самозахисту з одного боку, та застосування цих способів захисту прав в судовому порядку з іншого мають спільні підстави – визначення такої можливості в законі або договорі та, за загальним правилом, порушення зобов'язання іншою стороною. Відмінність в цих формах захисту на переконання автора полягає в тому, що в першому випадку має місце певна очевидність порушення прав іншою стороною, що дає законодавцю підстави для формулювання норм щодо захисту односторонніми діями. В другому випадку має місце відносна спірність ситуації і необхідність у зв'язку із цим вирішення відповідного спору в судовому порядку. Однак наслідки цих відмінностей в частині форм захисту лежать виключно в площині законодавчої політики.

Застосування такого способу захисту прав як зміна та розірвання договору передбачено нормами глави 54 ЦК України виключно як самозахист, тобто через односторонні дії уповноваженої сторони шляхом відмови від договору, відмови від товару, його прийняття або односторонніх дій щодо зміни умов договору. З цього випливає висновок, що у відносинах купівлі-продажу зміна та розірвання договору у судовому порядку можливі виключно із застосуванням загальних норм ч. 2 ст. 651 ЦК України внаслідок істотного порушення договору другою стороною коли внаслідок завданої цим шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору. Крім того, договір купівлі-продажу може бути розірваний на підставах, передбачених ст. 652 ЦК України внаслідок істотної зміни обставин.

Таким способом захисту прав як визнання відсутності права або кореспондуючого йому обов'язку в науковій літературі приділяється недостатня увага, хоча судова практика містить приклади все більш частого його застосування, причому саме в договірних відносинах. Цей спосіб захисту вже був предметом аналізу автора в інших дослідженнях [4, с. 100], тому узагальнюючи можна зазначити наступне. Визнання відсутнім права як захист інтересу особи у правовій визначеності при виконанні договірних зобов'язань буде належним лише в разі, якщо така невизначеність триває, ініційований кредитором спір про захист його прав суд не вирішив і відповідне провадження не було відкрите. Зокрема, це можливе у таких випадках: кредитор у правовідносинах без звернення до суду з відповідним позовом може звернути стягнення на майно особи, яку він вважає боржником, або інакше одержати виконання поза волею цієї особи-боржника в позасудовому порядку; особа не вважає себе боржником у відповідних правовідносинах і не може захистити її право в межах судового розгляду, зокрема, про стягнення з неї коштів на виконання зобов'язання, оскільки такий судовий розгляд кредитор не ініціював.

Як показує судова практика цей спосіб захисту права має переважне застосування в таких договірних відносинах як забезпечувальні зобов'язання, зокрема поруки, застави і іпотеки, в орендних правовідносинах та деяких інших. Для захисту прав сторін договору купівлі-продажу, принаймні на рівні Верховного Суду, цей спосіб захисту поки не застосовувався, однак на переконання автора за наявності вищевикладених підстав, в тому числі для захисту інтересу у правовій визначеності, він має всі можливості для застосування і у відносинах купівлі-продажу.

Моделюючи відповідні практичні ситуації можна з впевненістю стверджувати про належність та ефективність цього способу захисту у випадках, зокрема повного виконання продавцем зобов'язання з передачі товару і заперечення покупцем такого виконання. В цьому випадку логічно ініціювання спору з такою позовною вимогою як визнання відсутності права покупця вимагати виконання зобов'язання. За ситуації припинення грошового зобов'язання покупця шляхом зарахування зустрічних однорідних вимог, останній має всі підстави на звернення до суду з позовними вимогами про визнання відсутності його обов'язку з оплати товару. Однак умовою правомірності застосування цього способу захисту є відсутність судового спору, ініційованого іншою стороною та можливе порушення прав наявною ситуацією правової невизначеності.

Позов про визнання права, в тому числі про визнання права власності, не притаманний договірним правовідносинам, що повному обсязі відноситься і до договору купівлі-продажу. Як зазначає І. В. Спасибо-Фатєєва, аксіоматичним в українській правосвідомості є те, що за наявності між сторонами спору зобов'язальних або договірних правовідносин, речові позови не заявляються, адже спори між контрагентами будуть договірними [2, с. 366]. Хоча за такою, що вже стала універсальною класифікацією способів захисту прав, що наведений І. О. Дзерою ще в 2002 році, позов про визнання права власності віднесений тільки до допоміжних, а не до основних способів захисту прав [5, с. 126], на практиці цей спосіб захисту прав в договірних правовідносинах не застосовується, як класичний речовий спосіб захисту.

Дійсно, такі основні і класичні речові позови як виндикаційний та негаторний не підлягають застосуванню в договірних правовідносинах, в тому числі у відносинах купівлі-продажу. Це, як вже було вказано вище, стало аксіомою в доктрині і вже близько двадцяти років тому вирішено на рівні узагальнень судової практики Верховного Суду України.

Однак позов про визнання права власності є лише допоміжним речовим позовом і в деяких випадках має право на застосування і у відносинах купівлі-продажу. Таке застосування не в останню чергу обумовлюється тим, що цей позов вносить чіткість, ясність, вичерпність і повну визначеність як у відносини між учасниками спору, так і у відносини власника з будь-якими третіми особами. Стосовно купівлі-продажу то його застосування можливе, зокрема при повному виконанні покупцем своїх зобов'язань з одночасним запереченням продавця щодо такого виконання. В даному випадку крім інших можливих вимог покупець може і, на переконання автора, має право заявити вимоги про визнання права власності на переданий товар. Розглядом таких вимог вирішується більшість спірних майнових питань не тільки між учасниками спору, але і відносинах власника з третіми особами, в тому числі державними органами.

Динаміка розвитку договірних зобов'язань також потребує використання цього способу захисту на інших стадіях руху зобов'язань у відносинах купівлі-продажу. Вище був приведений приклад можливості, а в деяких випадках і необхідності, подачі відповідних позовних вимог при виконанні договору. Однак такий позов може мати місце і на стадії розірвання договору, при якій спірна ситуація не вимагає повернення товару, що був предметом купівлі-продажу. В даному випадку видається, що позов про визнання права власності на товар, що так і не перейшов до покупця, буде належним і ефективним способом захисту права продавця. Однак судова практика заперечує можливість ініціювання таких позовних вимог, кваліфікуючи їх як неналежні та неефективні. Підтримує зазначений висновок і доктрина.

Видається, що таке правозастосування є безпідставним впливом в правомочності уповноваженої особи,

оскільки відповідно до ст. 20 ЦК України, право на захист особа здійснює на свій розсуд. Крім того, вибір між зобов'язальними вимогами з одного боку та позовом про визнання права власності з іншого, істотно залежить від обставин фактичного володіння спірним майном або товаром. За ситуації знаходження спірного майна у фактичному володінні позивача заявляти будь-які вимоги про його витребування немає жодних підстав, а належним і ефективним в даному випадку буде позов про визнання права власності.

Є всі підстави зазначити, що за сучасного стану судової практики позов про визнання права власності не притаманний договірним відносинам купівлі-продажу. Однак враховуючи його універсальний характер, його здатність вносити чіткість, ясність, вичерпність і повну визначеність у спірні відносини, в доктрині мають бути змінені відповідні пріоритети, в тому числі для впливу на судову практику в частині можливості застосування позову про визнання права власності як загалом в договірних, так і у відносинах купівлі-продажу, принаймні як допоміжного позову.

На підставі вищевикладеного, можна сформулювати наступні **висновки**.

Сторонам договору купівлі-продажу притаманні такі способи захисту прав: визнання правочину недійсним; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна та припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; визнання відсутності права або кореспондуючого йому обов'язку; визнання права власності.

Такий спосіб захисту прав як примус до виконання обов'язку в натурі в основному притаманний правовідносинам купівлі-продажу, в яких предметом є рухомі речі. Для товару, який визначений родовими ознаками або для певної визначеної за номенклатурою кількості товару з індивідуальними ознаками правильним формулюванням позовних вимог і, відповідно, належним і ефективним способом захисту права буде вимога щодо зобов'язання контрагента за договором передати товар. Ця вимога в примусовому порядку в рамках виконавчого провадження буде виконуватись за порядком виконання рішень, за якими боржник зобов'язаний вчинити певні дії. Там де предметом договору купівлі-продажу є одна або декілька індивідуалізованих речей, більш оптимальним способом захисту прав стане вимога про витребування конкретних одиниць такого товару. Ця вимога буде виконуватись в примусовому порядку в рамках виконавчого провадження за порядком передачі стягувачу предметів, зазначених у виконавчому документі.

Примус покупця до прийняття товару не призведе до повного захисту прав, оскільки і такий повний захист, і припинення двостороннього зобов'язання виконанням можливих після оплати товару покупцем, в тому числі в примусовому порядку. Саме ця вимога є належною для захисту прав продавця. Вимога щодо примусу покупця до прийняття товару наразі визнається судовою практикою неналежним і неефективним способом захисту права.

До недавнього часу судова практика не допускала можливості пред'явлення продавцем вимог щодо стягнення

попередньої оплати товару. Зміна практики правозастосування наразі дозволяє продавцю вибирати альтернативні способи захисту прав, зокрема стягнути суму попередньої оплати і продовжувати виконувати договір або розірвати договір та вимагати компенсації збитків.

Такі способи захисту, як примусове виконання обов'язку в натурі та відшкодування збитків, мають різну правову природу, правове регулювання, а отже й предмет доказування, що пов'язане насамперед із тим, що заборгованість за договором стягується за правилами щодо виконання договірних зобов'язань, а збитки – відповідно до правил про відповідальність. Для такого способу захисту прав сторін договору купівлі-продажу як відшкодування збитків необхідно довести протиправність поведінки іншої сторони, наявність шкоди, причинний зв'язок між збитками і шкодою, а також вину особи, яка презюмується. Для стягнення пені, штрафу та інших санкцій – протиправність та передбачену в законі або договорі можливість їх стягнення. Предметом доказування при примусовому виконанні договірних зобов'язань є умови укладеного договору і їх порушення однією із сторін.

Відмінність зміни та розірвання договору купівлі-продажу як способу самозахисту та способу захисту прав в судовому порядку полягає в тому, що в першому випадку має місце певна очевидність порушення прав іншою стороною, що дає законодавцю підстави для формулювання норм щодо захисту односторонніми діями. В другому випадку має місце відносна спірність ситуації і необхідність у зв'язку із цим вирішення відповідного спору в судовому порядку. Однак такі відмінності в частині форм захисту лежать виключно в площині законодавчої політики. Застосування цього способу захисту передбачено законом для договору купівлі-продажу виключно як самозахист, тобто через односторонні дії уповноваженої сторони. Використання судового порядку можливе тільки із застосуванням загальних норм ч. 2 ст. 651 ЦК України, тобто внаслідок істотного порушення договору другою стороною, або внаслідок істотної зміни обставин згідно ст. 652 ЦК України.

Такий спосіб захисту прав як визнання відсутності права або кореспондуючого йому обов'язку, має переважне застосування в таких договірних відносинах як забезпечувальні зобов'язання, зокрема поруки, застави і іпотеки, в орендних правовідносинах та деяких інших. Для захисту прав сторін договору купівлі-продажу цей спосіб захисту поки не застосовувався, однак він має всі можливості для застосування для захисту інтересу сторін у правовій визначеності.

За сучасного стану судової практики позов про визнання права власності не притаманний договірним відносинам купівлі-продажу. Однак враховуючи його універсальний характер, його здатність вносити чіткість, ясність, вичерпність і повну визначеність у спірні відносини, в доктрині мають бути змінені відповідні пріоритети, в тому числі для впливу на судову практику в частині можливості застосування позову про визнання права власності як загалом в договірних, так і у відносинах купівлі-продажу, принаймні як допоміжного позову.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боднар Т.В. Деякі проблеми захисту цивільних прав у договірних зобов'язаннях. *Університетські наукові записки*. 2007. № 2. С. 113-118.
2. Вчення про цивільно-правову відповідальність: монографія/ І.В. Спасибо-Фатеева та ін. Харків: ЕКУС, 2025. 816с.
3. Деледівка С.Г. Належність та ефективність способів захисту цивільних прав. *Європейський правничий часопис*. 2025. № 8. С. 88-94.
4. Деледівка С.Г. Визнання права відсутнім як спосіб захисту цивільних прав. *Європейський правничий часопис*. 2025. № 9. С. 95-102.
5. Дзера І. О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 126 с.
6. Договірне право України. Особлива частина: навч. посіб. За ред. О. В. Дзери. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1199 с.
7. Кот О. О. Способи захисту договірних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 13-18.
8. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики. Монографія. К.: Алерта, 2017. 494 с.
9. Мартинюк Ю.В. Захист суб'єктивних цивільних прав у договірних зобов'язаннях: дис. докт. філ.: 12.00.03. Тернопіль, 2023. 264 с.

10. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України/ А.Г. Ярема та ін. Севастополь, А.С.К., 2004, 928 с.
11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11 вересня 2018 року, Справа № 905/1926/16: URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76596894> (дата звернення: 16.10.2025).
12. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 18 серпня 2023 року. Справа № 927/211/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112967141> (дата звернення – 26.11.2025).
13. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 21 липня 2022 року, справа № 922/3308/20– URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105371704> (дата звернення: 17.10.2025).
14. Про виконавче провадження: Закон України від 2 червня 2016 року № 1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> (дата звернення – 16.07.2025).
15. Таш'ян Р.І. Недієвість правочинів в цивільному праві: дис. докт. юрид. наук: 12.00.03. Хакрів, 2024. 350 с.
16. Цивільний кодекс України : Закон України від 13 берез. 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 30.04.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 17.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025